

KUTATÁS KÖZBEN

Tanárok a 2002/2003-as tanévben

Kutatásunk témája egy olyan diplomás népesség vizsgálata, amely ma még csak diplomavárományos, de hamarosan (optimális esetben egy éven belül) a frissen végzettek egyik szociológiailag jól megragadható rétegét alkotja majd: a fiatal pedagógusdiplomásokét. Az elemzés alapját egy kérdőíves felmérés nyújtja, melyet az Oktatókutatási Intézet 2002 elején végzett el Lukács Péter vezetésével. E kutatás elsődleges célja az volt, hogy végzős pedagógushallgatók véleményét kérdezze le a pedagógusképzés színvonaláról, de természetesen ezen kívül számos olyan adat is összegyűlt, melyeket e népesség társadalmi összetételének elemzéséhez felhasználhatunk. A felmérés egy ezerfős, a nemek megoszlása és a pedagógusképzés két fő intézménytípusa tekintetében reprezentatív (8 százalékos) minta alapján készült, amelyben azonban – technikai okoknál fogva – a kisebb településeken működő tanítóképző intézetek alulreprezentáltak. (A kutatás az óvodapedagógusokra nem terjedt ki.)

A vizsgált népességben belül több alcsoport létrehozása is lehetséges. Egy elsődleges felosztás végbemehet az intézményesen is elkülönülő, és a képzettség megnevezésében jelölt, „tanító”, „általános iskolai tanár” (ettől kezdve csak „tanár”) és „középiskolai tanár” kategóriák mentén. E három alcsoport közül kettő a főiskolai tanító- és tanárképzésben résztvevőket, míg a harmadik a különböző egyetemeken képzett tanárokat reprezentálja.

Ugyanakkor közismert, hogy a pedagógusszakosok között számosan nem pedagógusi pályára készülnek. Egy kérdésre („Végzés után szeretne-e tanítani?”) kapott válaszokból tudjuk, hogy a jelenleg egyetemeken végző pedagógusjelöltek 42,2 százaléka, a tanárképző főiskolákra járók 38,4 százaléka, a tanítóképzősök 25,7 százaléka nem szándékozik tanítani, vagy még nem döntött róla. Ez – különösen a főiskolai pedagógusi diplomák alacsony munkapiaci értékét figyelembe véve – igen meglepő adat, de máris akad egy kézenfekvő magyarázat rá: a felmérés eredményei azt mutatják, hogy mind a tanítók, mind a tanárok mintegy háromnegyede a diploma megszerzése után tovább szeretne tanulni, méghozzá túlnyomó többségük egy magasabb szintű oktatási intézményben. Ez arra enged következtetni, hogy a főiskolások nem kis hányada csak kényszerből tanul az alacsonyabb rangú intézményben, vagy ahogy a köznyelv e jelenséget leírja, „ugródeszkának” használja az adott felsőfokú iskolát, s mindenképpen arra törekszik, hogy a jövőben egy „piacképesebb” végzettségre tegyen szert.

Többek között ez indokolta, hogy a teljes pedagógushallgatói népességről leválasszuk mindazokat, akik pedagógusként szeretnének elhelyezkedni, és csak az ő társadalmi háttérüket vizsgálva vonjunk le következtetéseket arra nézve, hogy mi fogja jellemezni a 2002/2003-as tanévben pályakezdő pedagógus-nemzedéket.

Az egyetemi népesség kettéválasztásával további kérdések megválaszolására is lehetőség nyílt. Az egyik kérdés az, hogy vajon az általános iskolai tanárok és a középiskolai tanárok rétege – a középiskola általánossá válásával párhuzamosan – valóban „összecsúszik-e”, ahogyan azt a pedagógusszakma egységesedését állítókat gondolják, vagy pedig élesek maradnak a

„kontúrok”, és kimutatható lesz egy presztízssor a tanítók és tanárok, illetve a közoktatás két különböző szintjén működő tanárság között. A másik kérdés, amire ezzel a kategorizálással ugyancsak választ várunk, hogy a nem tanárnak készülők elitebb csoportját alkotják-e az egyetemi pedagógusképzősöknek, mint a tanárnak készülők. Ha ugyanis az előbbi csoport társadalmi mutatói jobbak, akkor a BTK-k és TTK-k előnyös társadalmi összetétele nem fog szükségképpen kihatni a leendő középiskolai tanárok társadalmi összetételére, ha azonban az utóbbié, úgy az egyetemek előnyös társadalmi összetétele kihat majd a jövő középiskolai tanárnépességére és ezzel hozzájárul a középiskolai tanárság rangjának megőrzéséhez. Erre az utóbbi kérdésre jelen tanulmányunkban, helyhiány miatt, nem fogunk kitérni, hanem az előzőhöz kapcsolódva fogalmazunk meg egy tézist, s a továbbiakban lényegében csak ennek igazolására tennénk kísérletet.

E tézis a következőképpen hangzik: ha sikerül bizonyítanunk, hogy a fent említett három pedagógusszakma „rangsort” alkot, akkor abból megjósolható, hogy a következő évtized pedagógustársadalmának alcsoportjai differenciáltak maradnak, míg ellenkező esetben feltételezhető, hogy ez a differenciáltság eltűnik.

Ezek után szeretnénk először a vizsgált népesség almintáját (pedagógusnak készülők) néhány általános demográfiai mutató (kor, nem, iskolatípus) mentén jellemezni, majd az ezen az almintán elvégzett elemzésekből néhány olyan alapvető összefüggést leírni, amelyek a pedagógus-rangsor meglétére vonatkozó munkahipotézisünket alátámasztják.

A vizsgált népesség általános jellemzése

Mint ez az első táblázat kormegoszlás-adataiból is kitűnik, a megkérdezett tanár szakosok 4. és 5. éves, végzős hallgatók voltak. A főiskolások átlagosan 21–22 évesek, az egyetemisták 1–2 évvel idősebbek, tehát a vizsgált népességről elmondható, hogy korban megfelel a „fiatal pályakezdő diplomások” ideáltipikus csoportjának. Ezen a mintán látszólag nem tükröződik a felsőoktatás tömegesedésének általános jelensége, a diplomaszerezés elhúzóódása, nem így két másik tömegjelenség, mint arról még szó lesz, a diploma-felhalmozás és a többlépcsős továbbtanulás.

1. tábla: A vizsgált (pedagógusnak készülő) pedagógushallgatók születési és nemek szerinti mutatói

	Átlag születési év	Férfiai aránya (%)	Összesen (N)	Arányuk az almintában (%)
Tanítók	1978	7,7	52	8,5
Tanárok	1979	25,6	234	38,9
Középiskolai tanárok	1977	38,0	316	52,5
A teljes almintában	1978	30,6	602	100

Közhelynek számít, hogy a pedagóguspálya milyen jelentős mértékben elnőiesedett. Ezt jól tükrözik az 1. táblázat adatai is. A férfiak részarányaiból kitűnik, hogy minél magasabb presztízssű végzettséget ad egy pedagógusképző intézmény, annál nagyobb valószínűséggel fogják az érettségizett fiúk az adott intézményt választani. A férfiak alulreprezentációja így a tanítóképzőkben a legjellemzőbb. A férfi hallgatók az általunk elemzett mintán a pedagógushallgatók mintegy egyharmadát tették ki, ami arra nézve előrejelzés, hogy a jelenlegi helyzet a nemek megoszlása tekintetében nem fog gyökeresen megváltozni, de az ebből még nem állapítható

meg, hogy a nők dominanciája a pedagógusszakmákban a következő években tovább fog-e erősödni, vagy sem.

Megjegyzés: Az 1996-os pedagógus-felmérésből (Nagy Mária) úgy tűnik, mintha a pedagógusszakma elnőiesedése megállt volna, vagy legalábbis, mintha a jövőben reális esély lenne a férfiak és nők arányainak javítására. Elemzéseiből kiderül, hogy a vizsgált pedagógusnépesítésben a férfiak részaránya a három legfiatalabb korcsoportban növekvő sort alkot (20,5–22,8–24,3 százalék), mely tendenciát a fenti táblázatban szereplő arányszámok is alátámasztani látszanak: a pályakezdekők esetében a férfiak aránya több, mint 30 százalék, ami az 1996-os pedagógusmintához képest (átlag 24,8 százalék) kétségtávol magas érték. A pedagógusjelöltek körében végzett kutatások ugyanakkor igazolták, hogy ebben a mintában nem elég megbízható mutatószám ez a 30 százalék. Már korábban közöltük a nem tanárnak készülő arányait, akik között azonban a férfiak – mindkét felsőoktatási szinten – erősen felülreprezentáltak (kétszer annyi férfi szeretne nem-pedagógusi tevékenységgel foglalkozni, mint nő). Ez a körülmény – a férfi hallgatók pályaválasztásával kapcsolatban – mindenképp óvatossá javasolásra int. A pedagógusi szakmában a férfiutánpótlás-nehezégei valószínűleg addig nem is lesznek felszámolhatóak, amíg a tanári munka társadalmi presztízse radikálisan meg nem változik.

Az almintában szereplő három hallgatói csoport közül a tanítóké szemmel láthatólag nagyon alacsony, ami korlátozhatja a velük kapcsolatban tett megállapítások érvényét. Ugyanakkor tudjuk, hogy a felmérésből kimaradt tanítóképző intézmények kisebb városokban vannak, mint a mintába felvettek. Valószínűsíthető tehát, hogy bevonásuk a tanítók és a tanárok között kimutatható különbségeket csak mélyítette volna, ezért a mintát alkalmasnak ítéltük a három alcsoport összehasonlító elemzésére.

A következőkben először néhány alapvető társadalmi háttérváltozót vizsgálunk meg, melyeknek – feltevéseink szerint – mindenképpen összefüggésben kell állniuk a pedagógushallgatók társadalmi rétegzettségével: ezek 1. az apa és anyja legmagasabb iskolai végzettsége, 2. a lakóhely és középiskola presztízse és 3. a szekularizáció jelzései.

A pedagógusjelölt csoportok társadalmi háttérváltozói

Előzetes tapasztalatokra támaszkodva a feltevéseink az volt, hogy az apák és anyák iskolai végzettsége bizonyosan kihatással van a tanárképző intézmény megválasztására. (Az 1998-as érettségizettekre elkészített szinte teljes körű felvétel – kutatásvezető Csáki Mihály – alapján az érettségi évben tanárszakra felvettek körében ez az összefüggés mind a két szülőre nézve igazolható is: a három intézménytípus a szülők iskolázottsága tekintetében egyértelmű presztízssort alkot.) A végzős pedagógushallgatók közül tanárnak készülőkre szűkített minta azonban már nem mutat ennyire tiszta jelzéseket: itt szemlátomást érvelésszerűen az a (társadalmi egyenlőtlenségek kutatásában gyakran megfigyelt) jelenség, hogy az apa iskolázottsága érvényesebb mutató, mint az anyáé (lásd 2. táblázat).

A 2. táblázatban felvett kategóriák nem önkényesek: számtalan kísérlet és ellenőrző számítás bizonyította (többféle módon kontrollált regresszió-elemzések), hogy az apa iskolai végzettsége e kategorizálás mellett hat ki a három pedagógusjelölt-réteg közötti különbségekre a legerősebben. A táblázatban közölt adatok az apa vagy anyja iskolai végzettségének megoszlását mutatják az egyes hallgatói csoportokra. Az ábrában grafikusán is megjelenített két törésvonal egyike – mind a szülők, mind a vizsgált hallgatói csoport vonatkozásában – a főiskola/egyetem-különállás mentén alakul ki: az egyetemre járók társadalmi hátterében az egyetemet végzett szülők nagyon erősen, a főiskolát végzettek csak szerény mértékben, de felülreprezentáltak. Ez a diplomával nem rendelkező szülőkre nézve megfordul, és egy jelentős alulreprezen-

tációt eredményez. Az egyetemekre és a főiskolákra járók közé így szinte egy fal emelkedik, ami csak egy ponton törik meg: a főiskolai végzettségű szülők esetében.

2. tábla: Az apa/nevelőapa és anya/nevelőanya legmagasabb iskolai végzettsége a 2002-ben diplomázó pedagógusnak készülők körében (%)

	Apa/nevelőapa iskolai végzettsége				Anya/nevelőanya iskolai végzettsége			
	Tanítók	Tanárok	Középis- kolai tanárok	Átlag	Tanítók	Tanárok	Középis- kolai tanárok	Átlag
Általános iskola								
Szakk munkásképző	30,8	25,6	17,1	21,6	21,2	16,2	10,8	13,8
Szakközépiskola								
Gimnázium								
Technikum	46,2	44	31,3	37,5	42,3	53,8	43,7	47,5
Főiskola	9,6	19,2	19,0	18,3	30,8	22,2	27,8	25,9
Egyetem								
Egyetem után szerzett fokozat	13,5	11,1	32,6	22,6	5,8	7,7	17,7	12,8
Összesen (N)	52	234	316		52	234	316	
(%)	8,6	38,9	52,5		8,6	38,9	52,5	

A tanárok társadalmi háttere a tanítókétól két szempontból különbözik: egyrészt az alacsony iskolai végzettségű szülők valamivel kisebb arányában, másrészt – és ez természetesen a döntő – a diplomás (jelentős részben főiskolai végzettségű) apák erős felülreprezentációjában. Ezt a különbséget az sem tudja nivellálni, hogy az alacsonyabb presztízsű tanítóképzős hallgatók körében nagyobb arányban fordulnak elő főiskolai diplomával rendelkező anyák, mint a tanárképzősöknél. Itt feltehetjük egyrészt, ami természetesen még empirikus igazolásra szorul, hogy az anyák főiskolai végzettsége nagyon sok esetben tanítói és nem tanári diploma, ami a tanítóképzőkre járók diplomás szülői háttérét aránytalanul „feljavitja”. Továbbá, csak egy nagyobb mintán igazolható hipotézisünk szerint, az anyák iskolai végzettsége azért sem hat egyértelműen, mert a szocialista időszakban jellegzetessé vált a szakk munkás fiúk és érettségizett lányok, illetve szakközépiskolában érettségizett fiúk és tanítóképző főiskolát végzett lányok házassága, ami ugyancsak kihathatott a jövőendő tanítóság szülői iskolázottság-mutatóinak eltolódására.

Tehát: a szülők közül inkább az apák iskolai végzettsége az, ami jól kimutathatóan összefügg a leendő pedagógustársadalom belső rétegzettségével. A kérdést, hogy mivel magyarázható az apák és anyák iskolázottságának hatásmechanizmusában tapasztalható eltérés, egyelőre még nyitva hagyjuk, tekintettel arra, hogy ennek megválaszolására nagyobb esetszámú adatbázisok elemzésére van szükség.

A szülők iskolázottsága után most nézzük meg a pedagógushallgatók területi és iskolai rekrutációjára vonatkozó adatokat is (3. táblázat). Az első oszlop számsorai azt mutatják, hogy a különböző hallgatói csoportok átlagosan milyen fejlettségű településekről származnak. (Ez a változó egy településlistán alapul, ami az 1990-ben az adott településen lakó szellemi foglalkozásúak arányszámait tartalmazza.) A 2. oszlopban ugyanezeket az adatokat láthatjuk a Budapest lakók kiszűrése után, majd csak a falvakra (3. oszlop). A negyedik és ötödik oszlopok átlagokat tartalmazó adatai az ELTE (Csáky Mihály vezette) csaknem valamennyi végzős

középiskolást tartalmazó adatbázisának felhasználásával készült. (A középiskolák presztízssorrendjének mutatója az egyetemet végzett apák aránya alapján készült, s ezt a 0 és 1 közötti számot rendeltük hozzá minden egyes mintatagunkhoz.)

3. tábla: A leendő pedagógusok területi és iskolai rekrutációja

	Lakóhely fejlettsége	Lakóhely fejlettsége (vidéki lakosoknál)	Lakóhely fejlettsége (kis- településeknél)	Középiskola presztízse	Középiskola presztízse (vidéki lakosoknál)
Tanítók	21,4052	20,7388	13,6775	0,1334	0,1155
Tanárok	20,7831	21,0035	14,5827	0,1359	0,1256
Középiskolai tanárok	25,3151	24,4043	15,9605	0,2209	0,1771
Átlag	23,1329			0,1796	

A fenti számoszlopokból kiindulva a következő megállapításokat tehetjük. 1) A leendő középiskolai tanárok egyértelműen fejlettebb településekről rekrutálódnak, mint a tanárok és a tanítók. A tanítók és a tanárok közötti különbséget itt „elkeni” az a körülmény, hogy a két nagyvárosi tanítóképzőnk uralja a mintát. Ha viszont a budapesti diákokat egyáltalán nem vesszük figyelembe, teljes presztízssorrend áll elő, amely még akkor is érvényes, ha kizárólag csak a falvak lakosságát vizsgáljuk. Ebből szemmel látható, hogy a leendő pedagógusok rétegzettsége tisztán területi egyenlőtlenségek által is indikált. Ezzel ugyanakkor cáfolható az a vélekedés is, amely szerint a földrajzi egyenlőtlenségek egyrészt a vidék/Budapest, másrészt a falu/város dichotómiával magyarázhatók. Itt szemléltetést mélyebbek az összefüggések: még a legkisebb települések esetében is összefügg a szellemi foglalkozásuk jelenléte az adott településből származók eloszlásával a rangosabb és kevésbé rangos pedagóguscsoportok között.

2) A középiskolák presztízse a leendő tanítók/tanárok és középiskolai tanárok között fennálló éles iskolai háttérkülönbségekre magyarázatul szolgál. A középiskolai tanárnak készülők „erősebb” iskolákból rekrutálódnak, mint a jövőbeli tanítók és általános iskolai tanárok – a magasabb iskolai végzettségű réteg társadalmi reprodukciója már a középszintű oktatási intézmény megválasztásában, (s természetesen nem kizárható, hogy már az ez alatti szinteken is), megalapozódik. S mindez nem áll összefüggésben a budapesti elit-gimnáziumokból érkezők felülreprezentációjával: ha a fővárosi középiskolákat kiszűrjük, csökken ugyan valamelyest a középiskolai és általános iskolai pedagógusjelöltek közötti távolság, de ez a rangsorra semmilyen befolyással nincs. Sőt mi több, ha csak a vidéki lakosok középiskoláinak presztízskülönbségét vizsgáljuk, sokkal tisztábban jelenik meg a leendő tanítóság és tanárság szétválása is, amit (feltehetően) mintánk tanítókra érvényes egyoldalúsága sok helyütt elfed.

Az apák iskolázottságán kívül e két változó – a területi egyenlőtlenségek és az iskolák presztízse – is egymástól függetlenül hatnak ki arra, hogy a pedagógusszakma belső tagoltsága fennmaradjon. A kutatás eddigi eredményei alapján elmondható, hogy erőteljesebb a szeparációs mechanizmus az egyetemet és főiskolát végzett pedagógusjelöltek között, de már a felsőoktatási szférában szétnyílik az olló a jövő általános iskolai tanárságán belül is, társadalmilag legitimé téve a két szakma (tanítóság/tanárság) elkülönítését.

A negyedik táblázat a vallásosság néhány jelzésének megoszlási adatait tartalmazza, melyek alapján a következő tanulságok szűrhetők le. 1) A pedagógusokat kibocsátó családok világnézeti helyzetéről kétféle adat áll rendelkezésünkre. Az első, hogy e családok közül melyek azok, amelyek a szekularizáció azon fokán állnak, hogy nem kereszteltették meg, illetve nem jegyeztették be gyermeküket semmilyen vallásba. A másik mutató a hittanra való beíratás illetve

járatás, ami az elsónél valódiabb jelzése lehet a vallásos életvezetésnek. A gyermek be nem jegyeztetése mégis a szekularizáció egyik legerősebb mutatójaként van számon tartva, amely (közismerten) a társadalmi/iskolázottsági csoportok között nem lineáris rangsort hoz létre, hanem egy csonka U-formát ad ki. Nem csoda tehát – tekintve, hogy a leendő tanárság rétegzettség az apák iskolázottságával összefügg –, hogy a nagyobb különbség itt a tanítók és a tanárok között van, a tanárság társadalmi háttérében megmutatkozó eltérés pedig fordított rangsort mutat.

2) Ez a görbe azonban a gyerekek hittanra járatása esetében, tehát a tényleges vallásgyakorlat első jelzésénél, máris „kiegyenesedik”: a felekezeti bejegyzés arányszámai szerint még a vallásosabb családokból származó középiskolai tanárreteg itt már az erősebben szekularizált háttérű tanárcsoportot alkotja. Ugyan a hittanjárás aránya – mind a három pedagóguscsoportnál – messze elmarad a felekezetiiség mértékétől, a hittanra való beíratás hatása a három csoportra igen különböző.

3) A tanítóknál a hittanjárás, pontosabban a hittanra nem-járási, sokkal kisebb befolyást gyakorol a templomjárás valószínűsége, mint a tanároknál. A misejárás mutatói szerint a jövő pedagógusainak leginkább vallásos rétege a tanítóság, a két tanári csoport közötti különbség pedig ismételt, még ha szerény mértékben is, de a középiskolai tanárok erősebb szekularizációját igazolja. Ha a templomjárás gyakoriságára kapott válaszokból indulunk ki, akkor – az egyre intenzívebb templomlátogató csoportokat fokozatosan bevonva – arra a következtetésre juthatunk, hogy az általunk felállított presztízssorrendet a legalább ünnepenként történő mise- illetve istentiszteletjárással hozhatjuk csak szoros összefüggésbe: a tanítók 56, a tanárok 38, a középiskolai tanárok 35 százalékát jellemzi ez.

4) A negyedik változóhoz egy megjegyzés: a hazai vallásszociológiai felmérések – pl. Tomka Miklós – tapasztalatai alapján a „Milyen felekezetű Ön?” – kérdésre adott nemleges válaszok aránya csak alig haladja meg a „Milyen felekezetbe jegyezték be Önt?” – kérdésre adott nemleges válaszok arányát, s így az önmagukat például katolikusnak mondók csoportjában a minden egyéb válaszuk tanúbizonysága szerint vallásos illetve nem vallásos emberek összekeverednek. Ezért e kérdőív készítése során Lukács Péter és Nagy Péter Tibor kísérletet tettek a „Ha baráti körben ilyesmiről esik szó, Ön valamilyen felekezethez tartozónak mondja-e magát?” kérdés bevezetésére. E kérdés „igen” válasza – a felekezetbe való bejegyzéssel kombinálva – tisztább felekezeti csoportokat teremt, „nem” válasza pedig a nagyon ritka és teljesen elmeható templomjárás által meghatározott csoportokkal összemérhető, de azoktól mégiscsak érdemben különböző csoportot hoz létre.

4. tábla: A felekezeti hovatartozás és vallásgyakorlás (%)

	Felekezeti bejegyzés nem történt	Hittanra nem járt	Templomba nem jár	Baráti körben magát nem mondja felekezethez tartozónak
Tanítók	11,5	44,2	11,5	19,2
Tanárok	21,8	47,4	25,2	38,9
Középiskolai tanárok	18,0	55,7	29,7	42,7
Átlag	18,9	51,5	26,4	39,2

A fenti adatokból megállapítható: az általunk vizsgált népességben a családi háttér vallásos elkötelezettsége ugyan még a hagyományos U-forma reprodukciójához vezet, de a jelen generáció saját döntésein alapuló nyilatkozatai ezt már nem erősítik meg. Minél rangosabb iskolá-

ban fog tanítani az érintett pedagógus, annál jellemzőbb rá, hogy nem járt hittanra, nem rendszeres templomjáró, és – bár bejegyezték-e valamely felekezetbe – barátai körében nem nevezi magát felekezethez tartozónak. Ebből, amennyiben a vallásosság illetve szekularizáció jelzéseiként a fentieket elfogadjuk, következik, hogy a jövő pedagógustársadalmán belüli szakmai csoportok között a szekularizáció mint társadalmi paraméter ugyanazt a rangsort hozza létre, mint a többi társadalmi háttérváltozó.

A pedagógusszakmák szétválásának egyéb jelzései

A 2002-ben diplomát szerző pedagógushallgatók jellemzéséhez az eddigiekben négy háttértényezőt vizsgáltunk meg: a szülők iskolázottságát, a területi és iskolai rekrutáció illetve a szekularizáció jelzéseit. Eddigi kutatásaink bizonyították, hogy e társadalmi háttérváltozók mindegyike kihat a pedagógusok belső, státusrangsorot alkotó tagolódására. Tanulmányunk elején egy munkahipotézist fogalmaztunk meg, melyben feltettük, hogy ha az egyes pedagógusszakmák képviselőinek kiválasztódása társadalmilag determinált, akkor a pedagógustársadalom differenciáltsága (egyhamar) nem szűnik meg. Az eddigiekkel ezt a hipotézisünket lényegében már igazoltuk. Van ugyanakkor egy jelenség, ami a kérdőívre kapott válaszok alapján szembe-tűnő: mégpedig a három hallgatói csoport eltérő továbbtanulási stratégiája.

5. tábla: A második diploma megszerzésének igénye a leendő pedagógusoknál (%)

	Korábban felsőoktatási képzésben vett részt	Korábbi tanulmányait befejezte	Jelenleg párhuzamos képzésben vesz részt	A jövőben továbbtanulni szándékozik (csak a pedagó- gusnak készülő)	A jövőben továbbtanulni szándékozik (az összes pedagó- gushallgató)
Tanítók	3,8	–	–	67,3	71,5
Tanárok	5,6	23,1	6,0	85,4	83,7
Középiskolai tanárok	9,5	36,7	12,3	67,1	39,0

A kérdőívre kapott válaszok alapján háromféle adat áll rendelkezésünkre a továbbtanulási stratégiák vizsgálatához: egyrészt a már korábban megkezdett tanulmányokra, másrészt a párhuzamosan folytatott tanulmányokra, harmadrészt a jövőben elkezdeni szándékozott tanulmányokra vonatkozó statisztikák. Sajnos az adatok megbízhatóságát gyengíti, hogy – mivel a vizsgált népesség a végzős pedagógushallgatók jellegzetes korosztályának felel meg – kevesen vannak/lehetnek azok, akik jelenlegi tanulmányaikat megelőzően valamely más felsőoktatási intézményben tanultak/tanulhattak. Ha számukat csak a pedagógusnak készülő körében nézzük, akkor ez összesen 45 főt jelen, ami az almintá 7,5 százaléka. Hasonló a helyzet a párhuzamos képzésben résztvevők számát tekintve is: a párhuzamosan más felsőoktatási intézményben is tanulók aránya az almintánkhöz képest ugyancsak kicsi (8,8 százalék). Ilyen nagyságrendnél természetesen egy további csoportbontás már torzíthat a számarányokon, de ez – megítélésünk szerint – nem csorbítja a további elemzések relevanciáját.

Az 5. táblázat első három számoszlopából az egyértelműen megállapítható ugyanis, hogy a vizsgált pedagógusfoglalkozások közötti presztízsskála és a továbbtanulás módjai között összefüggés van. Az adatokból kitűnik, hogy a leendő tanítók a vizsgált változók tekintetében elmaradnak a többi pedagóguscsoportéhoz képest: a leendő tanítók közül gyakorlatilag senki nem vett részt sem korábban, sem jelenlegi tanulmányai mellett egyetemi vagy egyéb főiskolai képzésben, mint ahogy a jelenleg tanárképző főiskolán vagy egyetemen végzők között sincs

olyan, aki tanítóképzőn végezne párhuzamos tanulmányokat. A leendő tanítóság körében a tanárokhöz képest tehát sokkal kisebb arányban fordulnak elő olyan fiatal diplomások, akik többféle tanár- vagy nem-tanárszakos felsőfokú intézményben is tanultak volna, netalántán több diplomával is felvértezve kezdenének neki a pedagógusi munkának.

Ezzel szemben a középiskolai tanárjelöltek közül 30 fő más felsőfokú intézményben is folytatott már tanulmányokat, egyharmaduk váltott főiskoláról egyetemre, a nagy többség azonban csupán szakot/szaktárgyat váltott, de már eleve egyetemen tanult. Ha a párhuzamos képzést nézzük, akkor is a leendő középiskolai tanárok csoportja vezeti a listát: az 53 párhuzamos képzést végző hallgató közül 39 egyetemista, s többnyire egyetemi szinten is végzi egyéb tanulmányait (70 százalék). A leendő középiskolai tanárok iskolázottságáról így általában elmondható, hogy nemcsak az általuk abszolvált stúdiumok magasabb szintűek (még a kiegészítő képzésekkel együtt is), hanem alaptanulmányaik ideje alatt megszerzett diplomák számában is jobbak a mutatóik, mint a tanítóké vagy általános iskolai tanároké.

A tanárjelöltek, a tanítókhoz és a középiskolai tanárokhöz képest, egyébként minden tekintetben köztes értékeket mutatnak. Kevesebben ugyan, mint a leendő középiskolai tanárok, de már máshol is folytattak felsőfokú tanulmányokat, fele-fele arányban jártak főiskolákra vagy egyetemekre, mint ahogy ugyancsak 50–50 százalékban tanulnak párhuzamosan egyetemen vagy főiskolán.

Összefoglalva: a magasabb presztízsű pedagógusi diplomával rendelkezők képzésére erősebb arra, hogy párhuzamos tanulmányokat folytassanak, és nagyobb valószínűséggel is rendelkeznek tanulmányaik végére több(féle) diplomával, mint az alacsonyabb szinten végzett pedagógusok. Szemmel látható, hogy a tanítóképző főiskolások a párhuzamosan folytatott tanulmányokkal szemben inkább a többlépcsős továbbtanulási stratégiát választják, ami nyilván – tanulási képességeiket figyelembe véve – a számukra adekvátabb út. Mint azt már korábban bemutattuk, a leendő középiskolai tanárok magasabb iskolázottságú családokból és rangosabb középfokú tanintézetekből rekrutálódnak, ezért nyilván tanulási „terhelhetőségük” is nagyobb, mint a főiskolákon végző pedagógushallgatóké. Számukra nyitva áll az út a párhuzamos képzés adta lehetőségek előtt, mind a szaktárgyi paletta kiszélesítésének irányában, mind a különböző szakmai képzésben való részvétel irányában. (Mintánk alapján mind a két stratégia létezése igazolható.) Ez a tanulmányi egyenlőtlenség azonban csak még tovább mélyíti a pedagógusszakmák presztízse között meglévő – már eleve adott – különbségeket: a magasabban kvalifikált szakmák tagjai könnyebben és szívesebben vesznek részt valószínűleg a jövőben is tovább- és átképzéseken, posztgraduális képzésben, ami mind formális mind tartalmi szempontból még erősebb differenciáltságot teremthet a pedagógusszakmák között.

Az 5. táblázat utolsó két oszlopa azonban további érdekes adatokkal is szolgál: kitűnik egyrészt, hogy a leendő pedagógusok közül a tanárképző főiskolákon végzők a legkevésbé elégedettek eredeti választásukkal, vagy legalábbis, inkább érzik szükségét egy másik diploma megszerzésének, mint az a másik két csoportra jellemző. A megkérdezett tanárképző főiskolások 59 százaléka szeretne, még a tanítás mellett is, egyetemi szintű kiegészítő tanulmányokat folytatni (35 százalék a saját szakjában, 24 százalék pedig egyetemen, de nem pedagógusszakon). Ha ezeket az adatokat összevetjük a tanítókéval, akik közül csak 7,7 százalék gondolja úgy, hogy a tanítói végzettségét egy magasabb szintű pedagógusi diplomával kiegészítené, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a jövőben az általános iskolai tanítók és tanárok közötti távolság is inkább növekedni fog, mint csökkenni.

Azok a különbségek, melyek a leendő pedagógusok továbbtanulási stratégiáiban megfigyelhetők, végső soron ugyanazon társadalmi háttértényezők megnyilvánulásai, melyekkel magá-

nak a pedagógusszakma rétegzettségnek az objektív valóságát igazoltuk. Ezek a tényezők nemcsak a felsőfokú intézmény típusának a kiválasztására hatnak ki, hanem tükröződnek a továbbtanulás vagy a szakmai önképzés módjaiban, a pályaválasztás motívumaiban, a tanári attitűdök kialakításában, különböző készségek meglétében vagy hiányában, hogy csak néhányat említsünk azon témák közül, melyekre jelen tanulmányunkban nem térhettünk ki. E jelzések tanulmányozása azonban feltétlenül szükséges annak megértéséhez, hogy milyen mechanizmusok által megy végbe a pedagógustársadalom belső differenciálódása.

Bíró Zsuzsanna

Pályakezdő diplomások a munkapiacra – egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat néhány tanulsága

Már csaknem négy éve annak, hogy tizenegy európai országban és Japánban egy időben, egységes kérdőívvel elindult egy nagyszabású adatfelvétel azzal a céllal, hogy átfogó képet adjon felsőoktatás és munkapiac kapcsolatáról. Addig és azóta is egyedülálló módon a kutatás a makro-statisztikai adatokon messze túlmutató, nagyobb mélységben kívánta feltárni a két nagy rendszer – felsőoktatás és munkapiac – nemzeti változatai közötti hasonlóságokat és különbségeket. A vizsgálat során összesen több mint 40 ezer fiatal diplomás tapasztalatait és nézeteit gyűjtötték össze egyetemi tanulmányaikról, megszerzett tudásukról és azok munkahelyi hasznosulásáról, a munkaerőpiacra való átmenet folyamatáról, pillanatnyi munkaerőpiaci helyzetükről és egy sor egyéb, ide kapcsolódó kérdéssről. Az elhúzódo adatfelvételi és adatfeldolgozási időszak után jelenleg az összegyűjtött információk értékelése és elemzése folyik. A vizsgálat eredményeiből folyamatosan kerülnek napvilágra átfogó ország-tanulmányok és részproblémákra koncentrált összehasonlító vizsgálatok, konferencia-előadások.¹

Ennek az írásnak a célja az, hogy a magyar szakmai közönséget, de az érdeklődő szélesebb köröket is megismertesse nem csak a kutatás létezésének tényével, módszertanával és főbb sajátosságaival, hanem annak néhány fontosabb eredményével is. Magyarország – sajnálatos módon – nem szerepelt a vizsgált országok között. Közvetlenül megfeleltethető magyar adatok hiányában így természetesen nincsen mód arra, hogy a kutatás eredményeiből kirajzolódó nemzetközi térképen a magyar felsőoktatást és diplomás munkaerőpiacot nagy precizitással elhelyezzük. Bízunk azonban abban, hogy ez az összefoglaló kiindulópontul szolgálhat majd olyan elemzések számára, amelyek hasonló magyar adatoknak a nemzetközivel való közelítő összevetését célozzák.²

1 Az eddig elkészült elemzések legutóbb 2001 júliusában frissített listáját a <http://www.uni-kassel.de/wz1/TSEREGS> webcímen, a „Reports and Publication” mutató alatt lehet megtalálni. Ugyanezen a címen számos egyéb információ is hozzáférhető a vizsgálattal kapcsolatban.

2 E tanulmány szerzője jelenleg a nemzetközi kutatás nagy-britanniai szegmenséért felelős londoni intézet, a Centre for Higher Education Research and Information kutatója. Bár az adatfelvétel idején nem volt még az intézet munkatársa, a brit adatok feldolgozásában és másodelemzéseiben már aktívan részt vett. Jelen írás ennek megfelelően nem csupán a nyilvánosan hozzáférhető kutatási adatokra támaszkodik, hanem a szerző saját, másol nem közölt elemzéseire is. Az angol felsőoktatás-kutatásban szerzett tapasztalat magyarázza azt, hogy a jelen tanulmányban bemutatott példák és háttérinformációk között helyenként kiugróan nagy arányban szerepelnek brit eredetűek.